

Balcerek, Mariusz

"Ryga w Rzeczypospolitej
polsko-litewskiej w latach 1581-1621",
Anna Ziemlewska, Toruń 2008 :
[recenzja]

Czasy Nowożytne 23, 275-280

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA ZIEMLEWSKA, *RYGA W RZECZPOSPOLITEJ POLSKO-LITEWSKIEJ
W LATACH 1581–1621*, „ROCZNIKI TOWARZYSTWA NAUKOWEGO
W TORUNIU” R. 92, 2008, Z. 3, SS. 283

Okres rządów polsko-litewskich w Inflantach, odpowiadających w przybliżeniu terenom dzisiejszych republik nadbałtyckich: Łotwy i Estonii, należy do mało poznanych, a dzięki temu niezwykle ciekawych zagadnień w polskiej historiografii. Panowanie to, choć stosunkowo krótkie, odcisnęło wyraźne piętno na rozwoju Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Chcąc zatem poznać i zrozumieć mechanizmy działające w państwie polsko-litewskim, nie można pominąć grupy zagadnień dotyczących Inflant. Jedną z takich właśnie kwestii jest problem funkcjonowania miasta Rygi w ramach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w okresie od 1581 do 1621 r. Problem ten postanowiła opracować Anna Ziemlewska w opublikowanej niedawno pracy zatytułowanej *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w latach 1581–1621*.

Dziejami Rygi w ciągu jej całego istnienia zajmowali się dotychczas głównie badacze niemieckojęzyczni i w nieco mniejszym stopniu łotewscy. Obydwie grupy nie zainteresowały się jednak poważniej całokształtem zagadnień dotyczących obecności miasta w obrębie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Tych pierwszych bowiem interesowały przede wszystkim czasy średniowiecza i początków nowożytności. Historycy łotewscy natomiast, uciekając w pewien sposób od zagadnień politycznych, poświęcili się badaniom nad gospodarką miasta. W ten sposób w historiografii dotyczącej dziejów Rygi powstała luka, którą należało wypełnić. Zadania tego podjęła się autorka omawianej książki, wyznaczając sobie za cel całościowe opracowanie zagadnień związanych z funkcjonowaniem miasta w ramach państwa polsko-litewskiego. Pośrednio Anna Ziemlewska pragnęła odpowiedzieć na pytanie o przyczynę tak słabego stopnia opracowania tego okresu w historii Rygi w polskiej historiografii. Sama bowiem autorka napisała, że: „Należy zadać sobie pytanie: czy jej znaczenie było rzeczywiście marginalne bądź obecność w granicach państwa polsko-litewskiego zbyt krótka, aby dostosować się do struktur Rzeczypospolitej, czy też słaba znajomość spraw ryskich nie pozwalała uświadomić sobie jej roli politycznej, gospodarczej i militarnej” (s. 10).

Podstawą źródłową do napisania pracy Anny Ziemlewskiej były przede wszystkim bogate źródła archiwalne i drukowane. Większość tych pierwszych przechowywanych jest w Łotewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Rydze

(Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs), gdzie autorka przeprowadziła gruntowną kwerendę. Przebadła *Archiwum Zewnętrzne Rady* (Rīgas Magistrāta Arejais Arhīvs), zawierające materiały dotyczące administracji, handlu i polityki miasta, a także, co jest z tym ściśle związane, korespondencję Rygi z wieloma ważnymi osobami w Rzeczypospolitej. W *Archiwum Wewnętrznym Rady* (Rīgas Magistrāta Iekšējais Arhīvs) autorka przejrzała głównie przywileje i mandaty miasta, a w dziale *Documenty kancelarii radzieckiej* (Rīgas Magistrāta Galvenā Kancelaja), jak sama nazwa wskazuje, protokoły rady miejskiej. Oprócz ryskiego archiwum autorka przebadła również materiały z polskich instytucji, wśród których znalazły się: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (przede wszystkim Archiwum Radziwiłłów), Archiwum Państwowe w Krakowie (głównie Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów), Archiwum PAN w Poznaniu (materiały Herty von Ramm-Helm-sing) oraz Biblioteka PAN w Kórniku. Oprócz tego Anna Ziemełwska w ramach specjalnego stypendium przeprowadziła badania w Herder-Institut w Marburgu, gdzie przejrzała mikrofilmy z przedwojennego archiwum w Rydze, a także bogatą literaturę tematu przechowywaną w tamtejszej bibliotece.

Reasumując, autorka przeprowadziła bogatą kwerendę źródłową w archiwach i bibliotekach w Polsce i zagranicą. Wydaje mi się jednak, że należałoby jeszcze odwiedzić Riksarkivet w Sztokholmie, gdzie w dziale *Livonica* znajdują się materiały zakonu oo. jezuitów w Rydze wywiezione z tego miasta w 1621 r., kiedy miasto dostało się pod szwedzkie panowanie¹. Zaznajomienie się z tymi źródłami pozwoliłoby na lepsze spojrzenie na spór miasta z jezuitami, którzy w Rydze uosabiali podległość miasta polsko-litewskiemu panowaniu.

Annie Ziemełwskiej udało się przejrzeć większość źródeł wydanych drukiem, których liczba jest imponująca. Podobnie wygląda sprawa w przypadku literatury tematu, zebranej i wykorzystanej przez autorkę. Znaleźć tutaj możemy prace zarówno polskie, jak i niemieckie. Brak w bibliografii tylko prac łotewskich i szwedzkich. Obecność tych pierwszych wydaje się oczywista, tym bardziej, że dotyczy to przede wszystkim syntetycznych opracowań historii Rygi, takich jak *Rīgas vēsture* Jānisa Straubergsa² i *Feodala Rīga* pod redakcją Zeidsa³. Brak jest również monografii dotyczących np. drukarstwa ryskiego, które autorka omówiła w czwartym rozdziale⁴. W przypadku literatury szwedzkiej zabrakło głównie prac poświęconych szeroko pojętej wojnie polsko-szwedzkiej w Inflantach (przede wszystkim prace szwedzkiego sztabu generalnego⁵, Georga Ericsona⁶, Ragnara

¹ Riksarkivet i Stockholm, Livonica.

² J. Straubergs, *Rīgas vēsture*, Rīgā [b.r.w.].

³ *Feodālā Rīga*, red. T. Zeids, Rīga 1978.

⁴ O. Zanders, *Topografs Mollīns un viņa laiks. Primas Rīgā iespīestās grāmatas 1588–1625*, Rīga 1988.

⁵ *Sveriges krig. 1611–1632*, t. 2: *Polska kriget, Generalstaben*, Stockholm 1936.

⁶ G. Ericsson, *Gustav II Adolf och Sigismund 1621–1623*, Uppsala 1928.

Liljendthala⁷, Axela Norberga⁸), w której aktywnie uczestniczyła Ryga, a co zostało przez autorkę opisane w ostatnim rozdziale książki.

Całość pracy podzielona została na pięć rozdziałów, wstęp, zakończenie, bibliografię, streszczenie w języku obcym (niemiecki) oraz indeks osobowy. Chcąc najlepiej ukazać skomplikowane zagadnienie obecności miasta w ramach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, autorka zastosowała w pracy układ chronologiczno-problemowy. W każdym rozdziale oprócz opisu wydarzeń w samej Rydze Anna Ziemlewska zdecydowała się przedstawiać również objaśnienie sytuacji w całych Inflantach. Albowiem jak sama napisała: „Nie sposób rozpatrywać spraw ryskich w oderwaniu od sytuacji w Inflantach, dlatego też we wszystkich rozdziałach losy tego terytorium stanowią wprowadzenie, a zarazem tło dla wydarzeń i procesów zachodzących w Rydze” (s. 15). Zważywszy na fakt ścisłego powiązania sytuacji rozgrywającej się w Inflantach z tą dziejącą się w samej Rydze, wydaje się, że autorka podjęła w tej kwestii dobrą decyzję.

Pierwszy rozdział, zatytułowany „Ryga wobec rozpadu średniowiecznych władztw terytorialnych w Inflantach”, wprowadza czytelnika w zagadnienie funkcjonowania Rygi w Inflantach w okresie średniowiecza i u progu nowożytności. W podrozdziale „Polityczna i gospodarcza pozycja Rygi w średniowiecznych Inflantach” autorka omówiła proces założenia miasta i jego rozwoju, a także liczne konflikty między Rygą z jednej strony a zakonem krzyżackim i arcybiskupstwem ryskim z drugiej. W następnym podrozdziale („Rozpad wspólnoty inflanckiej i rywalizacja o Inflanty po ataku wojsk Iwana Groźnego”) poruszona została kwestia stosunku miasta do załamania się struktur inflanckich po ataku wojsk moskiewskich Iwana Groźnego, co było koniecznym wstępem do przedstawienia prób podporządkowania Rygi władzy króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego Zygmunta Augusta („Próby podporządkowania Rygi przez Zygmunta Augusta”) oraz wywołanego tym sporu wewnątrz miasta („Konflikt wewnątrz miasta a kwestia podporządkowania się Zygmuntowi Augustowi”). Na koniec pierwszego rozdziału, w podrozdziale „Między Litwą, Polską a Rzeszą – walka Rygi o niezależność (1562–1576)”, Anna Ziemlewska ukazała czytelnikowi niezwykle ciekawy okres w historii miasta, kiedy to Ryga, umiejętnie lawirując między Polską, Litwą, Szwecją, Danią, Cesarstwem, Moskwą a księciem Magnusem, stała się faktycznie niezależną republiką miejską.

Koniec okresu niezależności i proces podporządkowywania miasta władzy polskiej za czasów króla Stefana Batorego wraz z organizacją całych Inflant przez Stefana Batorego („Organizacja Inflant za czasów Stefana Batorego”) przedstawione zostały w rozdziale drugim, zatytułowanym „Podporządkowanie Rygi Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1577–1582)”. Omówiono tutaj długie, żmudne

⁷ R. Liljedhal, *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634*, Uppsala 1933.

⁸ A. Norberg, *Polen i svensk politik 1617–1626*, Stockholm 1974.

i trudne dla obydwu stron pertraktacje polsko-ryskie („Rokowania w sprawie podporządkowania Rygi Rzeczypospolitej”), zakończone wydanym w styczniu 1581 r. w Drohiczynie przez Stefana Batorego tzw. *Privilegium Stephaneum* (*Corpus privilegiorum Stephaneum*), któremu Anna Ziemelewska poświęciła osobny podrozdział („»*Privilegium Stephaneum*« oraz inne mandaty i przywileje regulujące funkcjonowanie Rygi w Rzeczypospolitej”). Opisała w nim i poddała analizie wynikające z dokumentu przywileje, prawa i posiadłości miasta. Przy okazji dokonała porównania przypadku ryskiego do miast pruskich, przede wszystkim do Gdańska, za co należy niewątpliwie autorkę pochwalić.

Skutki podporządkowania się miasta Rzeczypospolitej Obojga Narodów w Drohiczynie, jakimi były bez wątpienia trwające parę lat tzw. rozruchy kalendarzowe, omówione zostały przez Annę Ziemelewską w osobnym rozdziale, zatytułowanym „*Ryga a Rzeczypospolita w okresie rozruchów kalendarzowych (1584–1589)*”. Autorka przedstawiła w ujęciu chronologicznym całokształt wydarzeń w mieście podczas rozruchów, zaczynając od ich przyczyn, wybuchu samej rewolty (do której doszło podczas obchodów świąt Bożego Narodzenia 1584 r.), otwartego konfliktu wewnątrz miasta pomiędzy opozycją mieszczańską (kierowaną przez notariusza Martina Giesego) a elitami władzy miejskiej, sporu miasta z polsko-litewskimi władzami zwierzchnimi, jego radykalizacją i wreszcie całkowitą pacyfikacją sytuacji w mieście pod koniec lat osiemdziesiątych. Dotychczasowe opracowania skupiały się głównie na aspektach religijnych, społecznych i etnicznych, odsuwając na dalszy plan sprawę stosunków na linii miasto – Rzeczypospolita, co Anna Ziemelewska trafnie zauważyła i w pewnym sensie naprawiła.

Na trzecim rozdziale kończy się opis okresu przejściowego, oddzielającego Rygę czasów średniowiecza od miasta podległego władzy Rzeczypospolitej. W kolejnym, czwartym rozdziale, zatytułowanym „*Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w czasach Zygmunta III (1589–1621)*”, autorka przedstawiła całokształt zagadnień obecności Rygi w państwie polsko-litewskim pod rządami Zygmunta III. Swój opis Anna Ziemelewska zaczęła od ukazania zmian zachodzących w całych Inflantach („*Inflanty w czasach panowania Zygmunta III Wazy*”), co było doskonałą podstawą do omówienia reform w systemie władzy w mieście i przemian społecznych, które musiały nastąpić po uspokojeniu sytuacji w Rydze, rozchwianej rozruchami kalendarzowymi. Podrozdział poświęcony tym zagadnieniom nosi tytuł „*Reformy wewnętrzne i przemiany społeczne w Rydze (1589–1621)*”. Ciekawy i niezwykle cenny jest podrozdział dotyczący miejsca miasta w życiu politycznym Rzeczypospolitej i Inflant oraz wynikających z tego nie zawsze łatwych relacji Rygi z instytucjami państwa i prowincji („*Ryga w życiu politycznym Rzeczypospolitej i Inflant; relacje z instytucjami państwa i prowincji*”). Znaleźć tutaj możemy opis stosunków miasta z królem, sejmem, komisjami królewskimi, poszczególnymi senatorami i urzędnikami Rzeczypospolitej. Dokładniej autorka przedstawiła spory Rygi z komendantami zamku ryskiego i Dyamentu

(Dźwinoujścia, niem. Dünamünde, łot. Daugagriva) oraz konflikt z Wolmarem Fahrensbachem, stronnikiem wypędzonego księcia kurlandzkiego Wilhelma Kettlera. Konflikt ten przeistoczył się później w wojnę domową na terenie Inflant, Kurlandii i północnej Litwy. Ściśle powiązane z zagadnieniem udziału miasta w życiu politycznym Rzeczypospolitej są przedstawione w pozostałych podrozdziałach kwestie religijne w Rydze, objawiające się głównie poprzez ciągłe spory miasta z zakonem oo. jezuitów („Stosunki religijne w Rydze; spory z jezuitami”) oraz pozycja gospodarcza miasta w państwie („Kontakty handlowe i pozycja gospodarcza Rygi w Rzeczypospolitej”).

Opisywane przez Annę Ziemlewską w czwartym rozdziale problemy stanowią sedno jej książki, którym jest ocena stopnia obecności miasta w życiu państwa. Autorka, podsumowując cały rozdział, trafnie stwierdziła, że:

Ryga z racji strategicznego położenia i znaczenia dla gospodarki Inflant i północno-zachodniej Litwy, była istotnym czynnikiem politycznym w państwie polsko-litewskim. Jej przedstawiciele (najczęściej jako obserwatorzy) uczestniczyli w walnych sejmach, zgromadzeniach stanów inflanckich (później sejmikach inflanckich) oraz na litewskich sejmikach generalnych i konwokacjach. Choć miasto znajdowało się daleko od centrów politycznych Rzeczypospolitej, utrzymywało jednak ożywione kontakty z Zygmuntem III i elitą polityczną państwa: kanclerzami, podskarbimi i hetmanami [...], którzy często stawali się beneficjentami Rygi (s. 171).

Z rozdziału o obecności Rygi w państwie polsko-litewskim pod rządami Zygmunta III wyłączone zostały aspekty związane z udziałem miasta w wojnie polsko-szwedzkiej w Inflantach, którym z racji znaczenia i objętości poświęcony został osobny rozdział. W rozdziale tym, zatytułowanym „Udział Rygi w wojnie polsko-szwedzkiej w Inflantach (1600–1621)”, autorka przedstawiła w ujęciu chronologicznym, z podziałem na poszczególne kampanie, wkład miasta w toczącą się wojnę. Oprócz opisu samych działań wojennych, w których bezpośrednio uczestniczyła Ryga, Anna Ziemlewska ukazała różnorodne aspekty udziału miasta w wojnie. Wśród nich wymienić można przede wszystkim obronę Rygi przed zakusami przeciwnika, dostarczanie przedstawicielom wojskowym Rzeczypospolitej zbrojnych kontyngentów, pomocy materiałowej, a także finansowej, w postaci często udzielanych pożyczek. Rozdział, podobnie jak cała praca, kończy się na 1621 r., kiedy to po trwającym ponad miesiąc oblężeniu wojskom króla szwedzkiego Gustawa II Adolfa udało się zdobyć Rygę, co w rezultacie oznaczało koniec polsko-litewskich rządów nad miastem.

Pewnym mankamentem opisu udziału Rygi w wojnie jest stosunkowo niewielkie (zaledwie dwie strony) moim zdaniem przedstawienie zakończenia przynależności miasta do Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W porównaniu z procesem podporządkowywania miasta państwu polsko-litewskiemu, opisanym właściwie aż w trzech rozdziałach, moment przejścia miasta przez Szwecję został potraktowany skrótowo. Wydaje się, że można by tak ważne dla dziejów Rygi wyda-

rzenie znacznie szerzej opisać i przeanalizować, porównując je do sytuacji objęcia władzy w mieście przez stronę polsko-litewską.

W książce znalazło się również kilka małych pomyłek, czego przykładem jest chociażby podanie w bibliografii litewskiego tytułu (*Žinomi ir nežinomi Kircholmo mūšio istoriniai šaltiniai*) polskojęzycznego artykułu Dariusza Antanavičia⁹. Drobne potknięcia oraz inne mankamenty pracy Anny Ziembleskiej nie zmieniają jednak oceny książki jako całości, którą należy uznać za udaną formę ukazania Rygi w obrębie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Praca ta wypełnia poważną lukę w badaniach nad mało znanym okresem rządów polsko-litewskich w Inflantach.

MARIUSZ BALCEREK
TORUŃ

⁹ D. Antanavičius, *Znane i nieznanne źródła do kampanii kircholmskiej w 1605 roku*, w: *Wojny północne w XVI–XVII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 23–41.